

УДК 158:154.7:351.745.5

Александров Денис Олександрович –
доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛЬОВОЇ СКЛАДОВОЇ ПСИХІЧНОГО КОМПОНЕНТА СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ ПРАВООХОРОНЦЯ

Здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження вольового компонента структури особистості співробітника ОВС. На основі узагальнення отриманих результатів доведено, що вольові психічні якості зумовлюють: адаптивні здібності, нервово-психічну стійкість, нормативність поведінки, екстраверсію, упевненість у собі, сміливість, самоконтроль, практичність та емпатію.

Ключові слова: вольові якості; особистість; діяльність; структура; адаптивність; співробітник ОВС.

Метою статті є аналіз результатів емпіричного дослідження психічних якостей як структурного компонента особистості працівника ОВС. До такого структурного компонента належать властивості особистості, що утворюють психічні пізнавальні процеси та емоційно-вольову сферу, які не тільки біологічно зумовлені, а й розвиваються в процесі діяльності, набуваючи індивідуальних особливостей. Для цього на основі математико-статистичного аналізу буде визначено провідні професійно значущі характеристики правоохоронця, що безпосередньо пов'язані з розвитком якостей психічного компонента структури особистості працівника ОВС та визначають ефективність професійної діяльності.

Дослідження структурних компонентів, до яких належать і психічні якості, ми розглядаємо в руслі теорії К. К. Платонова, яку в подальшому розробив С. Д. Максименко [1–2]. Головні елементи психічної складової структури особистості працівника

ОВС формуються та розвиваються в процесі навчання й набуття практичного досвіду. Водночас важливого значення набувають вольові якості, оскільки вони є підґрунтям регулювання психічних процесів і станів.

Для дослідження цієї проблеми було підібрано діагностичний інструментарій та спектр методик, зокрема: поліфакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла; тест-опитувальник Г. Айзенка (для визначення екстра-, інтроверсії та нейротизму); методика Басса-Дарки для виявлення проявів агресії); методика В. В. Бойка (для діагностування комунікативних психологічних установок); методика К. Томаса (для виявлення особливостей стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях); методика Р. Амтхауера (для діагностування особливостей компонентів інтелектуальної сфери); тест Т. Лірі (для визначення системи Я-образів у структурі соціальних міжособистісних відносин); методика «Прогноз» (для визначення нервово-психічної стійкості та ризику дезадаптації в стресі); багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛЮ-АМ) А. Г. Маклакова, С. В. Чермяніна (для діагностування особливостей соціальної адаптації); методика дослідження самовідношень С. Р. Пантілеєва (для дослідження системи ставлень до самого себе).

Для дослідження цієї підструктури особистості правоохоронця ми обрали якості з комплексу поліфакторної методики дослідження особистості Р. Кеттелла, зокрема шкали С, Н, О, Q3. Зазначені якості відображають характеристики емоційно-вольової регуляції поведінки в діяльності в контексті професійно значущих детермінант особливостей психічних процесів працівника ОВС. Для достовірного аналізу закономірностей взаємозв'язку визначених показників з іншими значущими якостями ми брали результати усередненого профілю фахівця, відносно чого й визначали провідні тенденції динаміки розвитку особистісних характеристик. Так, показник шкали С становить 8,1 бала, що вказує на емоційну стійкість; шкали Н – 7,5 бала, що свідчить про прояв сміливості; шкали О – 5,8 бала, що демонструє впевненість у собі; шкали Q3 – 7,6 бала, що свідчить про високий самоконтроль. Таким чином, залежно від цього напряму кореляційних зв'язків ми й будемо аналізувати

динаміку впливу зазначених провідних показників психічних процесів співробітника на інші професійно значущі особистісні характеристики.

Розпочинаючи огляд провідних зв'язків обраних показників вольової складової психічного компонента особистості працівника ОВС, слід визначити їх вплив на загальну професійну адаптацію до службової діяльності. Для цього ми здійснили математико-статистичний аналіз кореляцій із показниками професійної стійкості й адаптивності до психологічно напружених умов правоохоронної діяльності за методикою «Прогноз». Водночас було виявлено вагомі кореляції за всіма чотирма обраними провідними характеристиками, що підтверджує доцільність обраного інструментарію дослідження, а також значущість цих якостей для професійної готовності до діяльності. Так, збільшення нервово-психічної стійкості зумовлено виявом емоційної стійкості, сміливості, впевненості й самоконтролю.

Нервово-психічна стійкість є підґрунтям особистісної готовності до діяльності в психологічно напружених умовах, що підтверджують також високі показники кореляції рівня нейротизму за методикою Г. Айзенка з проявами емоційної стійкості, впевненості та самоконтролю. Так само й збільшення показника нервово-психічної стійкості в межах застосування багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність» визначається відповідними вагомими кореляціями з проявами емоційної стійкості, сміливості та впевненості.

Окрім того, підтвердженням зв'язку обраних провідних ознак із загальним рівнем адаптивності співробітника є значні кореляційні залежності прояву адаптивних здібностей за методикою опитувальника «Адаптивність» із показниками емоційної стійкості, сміливості та впевненості. Із зазначеного можна зробити висновок, що емоційна стійкість, сміливість, впевненість і самоконтроль визначають успішність адаптації працівника до специфічних умов службової діяльності, адже відображають особливості його емоційно-вольової регуляції.

Для здійснення аналізу зв'язку головних психологічних детермінант з особистісними характеристиками профілю правоохоронця наведемо результати математико-статистичного оброблення показників згідно з методикою Р. Кеттелла. Так,

взаємозалежності, зафіксовані з фактором Q4, суттєво корелюють із виявом емоційної стійкості й упевненості, що визначає тенденцію до переважання розслаблення, спокою та виваженості. Це можна пояснити тим, що емоційна стійкість на тлі впевненості сприяє зниженню непродуктивної виснажливої напруженості, схильності до фрустрації і перезбудження. Загалом це сприяє розважливості працівника та його витривалості, що є особливо важливим у напружених умовах службової діяльності.

Кореляція показника O з проявами емоційної стійкості та сміливості зумовлює впевненість у собі. Ця динаміка свідчить, що емоційна стійкість і сміливість підвищують рівень упевненості працівника у власному потенціалі. Така динаміка активізує рішучість і відображає набутий професійний досвід.

Слід звернути увагу на взаємозв'язок вагомих кореляцій прояву емоційної стійкості з показниками шкал F, H, Q3, M та G. Виявлена взаємозалежність емоційної стійкості та зазначених шкал дає змогу констатувати тенденцію до розвитку в співробітника експресивності, сміливості й готовності до виправданого ризику, високого самоконтролю, практичності переконань і нормативності поведінки. Водночас важливим є факт наявності тісних взаємозв'язків між власне провідними показниками, що свідчить про їх внутрішню взаємообумовленість як єдиного компонента професійно значущих детермінант психічних процесів у структурі особистості правоохоронця. Показник «нормативність поведінки» за шкалою G підтверджується також тенденцією до збільшення рівня моральної нормативності за методикою опитувальника «Адаптивність», що визначається кореляційними зв'язками з показниками впевненості та самоконтролю.

Зазначені характеристики також підтверджують професійно значущі якості та дають змогу стверджувати, що вони є результатом не лише біопсихічних задатків, а й наслідком розвитку психічних процесів. Звісно, це підкреслює роль професіоналізації як форми адаптації до умов службової діяльності.

Водночас психічні процеси дещо змінюють вектор впливу фактора сміливості на показники шкал I та Q1. Це свідчить, що в міру розвитку професійної рішучості буде посилюватись емпатійна чуйність і радикалізм як готовність до аналітичного

мислення, критичної оцінки фактів і нестандартності підходів до вирішення професійних завдань. Важлива роль сміливості у формуванні схильності до аналітичного переосмислення професійно важливої інформації та значущих фактів підтверджується також виявленою кореляційною залежністю із загальним рівнем інтелектуально-розумового потенціалу за методикою Амтхауера. Дійсно, сміливість як прояв синтезу вольових і професійних якостей дає змогу рішучіше експериментувати й шукати нові шляхи.

Розглянувши особистісні характеристики профілю працівника ОВС, звернемося до аналізу взаємозв'язку обраних ключових показників психічних процесів із професійно значущими комунікативними характеристиками. Передусім, слід визначити зв'язок прояву екстравертованості з провідними динамічними характеристиками психічних процесів у структурі особистості працівника. Так, ми виявили суттєві кореляційні зв'язки між екстравертованістю за методикою Айзенка та проявами емоційної стійкості, сміливості й самоконтролю. Можна зробити висновок, що екстравертованості співробітника сприяють високі показники емоційної стійкості, сміливості за умов певного розгальмування самоконтролю, що стримує зовнішні прояви експресії в процесі комунікації. Зауважимо, що в цьому разі не визначаємо рівень екстраверсії, а беремо до уваги лише вплив досліджуваних рис на прояв працівником власної екстравертованості. З огляду на рольовий характер його поведінки з різними об'єктами професійної взаємодії, такий прояв власної екстраверсії є контрольованим та усвідомленим процесом, тому самоконтроль слугує певним «дозатором» такого прояву. Зважаючи на контрольований та усвідомлений характер проявів власної комунікативності, варто зазначити, що рівень упевненості в структурі особистості працівника власне й визначає зменшення зовнішніх проявів товариськості.

Отже, у міру накопичення професійного досвіду працівник ОВС, безумовно, стає носієм розвиненого комунікативного потенціалу, однак ступінь його зовнішнього прояву зумовлений внутрішнім вольовим контролем. Це є досить виправданим, адже під час виконання службових завдань працівникові доводиться взаємодіяти з різними об'єктами, що часто супроводжуються

конфліктним протистоянням. Якщо ж звернутися до стратегій такої напруженої взаємодії за методикою Томаса, то часто вона характеризується суперництвом, зумовленим високим рівнем прояву емоційної стійкості, сміливості. Однак завдяки рольовій поведінці, урегульованій самоконтролем, працівник може уникати гострих суперечностей завдяки готовності до ситуативного звернення й до стратегії компромісу, що підтверджує кореляція з проявом сміливості. Що ж до стратегії пристосування, яка також продемонструвала зв'язки з проявом сміливості та впевненості, то тут ситуація дещо інша. Так, з огляду на означені кореляції, пристосування можливе у двох ситуаціях: або в разі підвищення впевненості, однак зменшення сміливості й готовності до ризику, або в разі збільшення сміливості й готовності до ризику за умов недостатньої впевненості співробітника. Іншими словами, ця стратегія слугує інструментом маніпулятивного впливу за умови внутрішньої невизначеності чи неготовності до рішучіших дій (або коли більш наполеглива поведінка є недоцільною з тактичних міркувань).

Така поліваріативність стратегій професійної взаємодії потребує розгляду особливостей функціонування комунікативних установок, для чого було здійснено математико-статистичний аналіз головних показників методики В. Бойка з проявами психічних якостей, які ми визначили.

Було з'ясовано, що емоційна стійкість зумовлює зниження прояву таких деструктивних комунікативних установок, як завуальована жорстокість відносно об'єктів взаємодії та перенесення на процес професійної комунікації власного негативного досвіду спілкування з іншими. Тобто чим вищий рівень вольової регуляції емоційного самоконтролю, тим менше працівник схильний до виявлення цих негативних установок. Таку закономірність також підтверджує виявлена за методикою Басса-Дарки тенденція до зниження проявів непрямой агресії в міру розвитку впевненості, що визначається прямою кореляцією.

Водночас прояви обгрунтованого негативізму зменшуються в міру розвитку сміливості та впевненості. Звісно, це не означає, що в співробітника в міру накопичення досвіду спілкування з різними категоріями осіб не формується певний негативізм, але завдяки самоконтролю він здатен стримувати емоції та

приховувати такі прояви, що можуть перешкоджати налагодженню ефективного контакту. Це підкріплюється виявленою тенденцією зниження проявів негативізму за методикою Басса-Дарки в міру розвитку емоційної стійкості, впевненості та самоконтролю.

Так само сміливість сприяє й зменшенню демонстрації відкритої жорстокості стосовно об'єктів взаємодії, що визначається зворотною кореляцією. Знижується схильність до невинного критиканства в міру розвитку сміливості та впевненості. Про це також свідчить відповідне зниження таких форм агресії за методикою Басса-Дарки, як прояви образливості, що корелює з емоційною стійкістю, сміливістю та впевненістю, а також дратівливості, що співвідноситься з рівнем емоційної стійкості й впевненості.

Слід звернути увагу на безпосередню вагому кореляцію прояву самоконтролю з такими негативними комунікативними установками, як прояви обґрунтованого негативізму та невинного критиканства. Ці прямі зв'язки означають, що в міру інтенсивного збільшення прояву самоконтролю до рівня гіперконтролю, унаслідок астенизації, збільшується відповідний ризик мимовільної демонстрації цих негативних поведінкових проявів у процесі спілкування. Однак прояв самоконтролю в усередненому профілі є помірним, що дає підстави для позитивного прогнозу. Можна дійти висновку, що, незважаючи на окремі негативні тенденції певних форм прояву негативних комунікативних установок, вони залишаються в межах норми. І якщо емоційна стійкість інколи й зумовлює можливість прояву вербальної агресії, то впевненість сприяє гальмуванню її проявів, що є яскравим проявом їх взаємної збалансованості.

Конкретні форми актуалізації зазначених негативних комунікативних установок за методикою В. Бойка демонструють вагомий зворотній кореляції, підтверджуючи нашу тезу про те, що наявний помірний рівень самоконтролю сприяє зниженню прояву прагнення перевиховувати опонента, зробити його «зручним», а також зменшує невміння пристосовуватися й адаптовуватися до партнера. Отже, на цьому етапі професійного становлення працівників ОВС не загрожують невинновані прояви негативних комунікативних установок через загострення самоконтролю.

Звернемося до розгляду взаємообумовленості особливостей суб'єктивної оцінки власних характеристик міжособової взаємодії та проявів провідних психологічних якостей. Для цього ми здійснили математико-статистичний аналіз Я-образу за методикою Т. Лірі.

Динамічні закономірності більшості показників зумовлені емоційною стійкістю, що вкотре підтверджує роль емоційно-вольової сфери в структурі особистості співробітника. Так, зокрема, спостерігається відповідна зворотнім кореляціям тенденція до зниження зовнішніх проявів егоїстичності й підозрливості. Це означає, що в міру розвитку емоційної стійкості правоохоронець виявляє неохильність до егоцентризму та надмірної підозрливості, що можна також підтвердити тенденцією до зниження показника підозрливості за методикою Басса-Дарки (у міру розвитку емоційної стійкості, сміливості й упевненості).

Окрім того, емоційна стійкість разом із проявом сміливості зумовлюють зниження підлеглості та залежності в структурі Я-образу працівника. Так, зниження прояву підлеглості констатованого Я-реального образу визначається зворотними кореляціями з показниками емоційної стійкості й сміливості. Аналогічне зниження залежності підтверджується кореляціями емоційної стійкості та сміливості. З цього можна зробити висновок, що в міру розвитку проявів професійно значущих психічних якостей співробітник здатний демонструвати домінантність і незалежність під час професійної взаємодії. Досвід дає змогу йому впевненіше оволодівати ініціативою та контролювати весь процес перебігу контакту. Водночас підвищення незалежності сприяє збільшенню психологічної стійкості до будь-яких несприятливих зовнішніх впливів.

Проте така ініціативність не має певного агресивного характеру, адже високі показники впевненості дають змогу гальмувати недоцільні прояви агресії, що підтверджується відповідною кореляцією. Особливістю констатованого Я-образу побудови професійної міжособистісної взаємодії є не лише гальмування недоцільних проявів наполегливості, а й свідомим уникненням прояву товариськості та дружності як протилежної крайності. Про це свідчить кореляційна залежність прояву

самоконтролю, що визначає контрольований прояв вибіркового позитивного ставлення тільки у виправданих ситуаціях.

Вплив вольового компонента на підвищення впевненості та самооцінки підтверджують кореляційні зв'язки з показниками ставлення працівника ОВС до самого себе відповідно до методики дослідження самовідношень. У міру набуття професійного досвіду відбувається поступове зростання показника самовпевненості співробітника, що зумовлено відповідними кореляційними зв'язками з рівнем емоційної стійкості, сміливості й упевненості. Отже, з розвитком психоемоційної стійкості, сміливості та впевненості підвищується загальний рівень адекватного ставлення до власних можливостей і професійного потенціалу правоохоронця.

Водночас розвиток інтернальності та самокерівництва визначається кореляційними зв'язками з показниками емоційної стійкості, сміливості й упевненості. Це означає, що розвиток стійкості, сміливості та впевненості сприяють підвищенню самовладання та відображають уявлення про власну інтернальність, що підтверджує аналогічну тенденцію, виявлену за методикою Р. Кеттелла.

Кореляційні зв'язки показника демонстрованого самовідношення (Я-ставлення) з проявами емоційної стійкості, сміливості та впевненості свідчать про очікування співробітником високої зовнішньої оцінки власної професійності з боку об'єктів взаємодії. Така тенденція є виправданим прагненням до професійного самоствердження та відповідного визнання.

Прояв самоприв'язаності також демонструє тенденцію до зростання, що зумовлена корелюванням із рівнем емоційної стійкості та сміливості. Від гіпертрофованої егоцентричної прив'язаності до себе працівника захищає прояв власного самоконтролю, який, маючи зворотну кореляцію, стримує її надмірний розвиток.

Також підвищується показник самоцінності, що визначається кореляцією з проявом сміливості. Така тенденція зумовлена усвідомленням власного професійного статусу та підвищенням рівня самооцінки.

Підвищення показника самоприйняття визначається кореляційним зв'язком із рівнем емоційної стійкості, що зумовлює зниження внутрішнього дисонансу, внутрішніх суперечностей і

невдоволення. Свідченням цього є тенденція до зниження особистісної конфліктності, зумовлена кореляціями з проявами емоційної стійкості та сміливості. Водночас від небезпечного заниження проявів готовності до певної внутрішньої конфліктності, які вже є показником некритичного ставлення до себе, правоохоронця захищає рівень внутрішнього самоконтролю.

Показник схильності до самозвинувачення також має тенденцію до зниження, що зумовлено кореляцією з проявами сміливості й упевненості. Ця динаміка зменшення схильності до самозвинувачення як форми непродуктивної компенсації внутрішнього дисонансу підтверджується також відповідним зниженням проявів деструктивного почуття провини за методикою Басса-Дарки, що нейтралізується завдяки емоційній стійкості, сміливості й упевненості.

На основі узагальнення одержаних результатів можна зробити висновки щодо провідних детермінант розвитку психічного структурного компонента правоохоронця. Зокрема, психічні якості зумовлюють: адаптивні здібності, нервово-психічну стійкість, нормативність поведінки, екстраверсію, упевненість у собі, сміливість, високий самоконтроль, практичність, емпатійність, зниження образливості, підозрливості, непрямой агресії, негативізму, дратівливості та почуття провини, що в сукупності сприяє зниженню негативних комунікативних установок. У системі міжособової взаємодії відбувається зниження підозрливості, егоцентризму, підлеглості, залежності, агресивності. Водночас спостерігається зростання самовпевненості, самокерівництва (інтернальності), позиціонованого самовідношення, самоприв'язаності, самоцінності та самоприйняття, але знижуються деструктивні прояви схильності до самозвинувачення та внутрішньоособистісної конфліктності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максименко С. Д. Психологія особистості : [підручник] / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К. : КММ, 2007. – 296 с.

2. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 256 с.